

Merkez-Dışı Ülkelerdeki Ulusötesi Sivil Toplum Kuruluşları (STK): Dış Politika, Finansman ve Meşruiyet

Davut ATEŞ*
Ahmet UYSAL**

Özet: Soğuk savaş sonrası ortaya çıkan küreselleşmiş dünyada ulus-ötesi sivil toplum kuruluşlarının (STK) önemi giderek daha da artmaktadır. Birleşmiş Milletler dahil bir çok platformda etkin olabilen bu STKlar, gelişen iletişim teknolojisi sayesinde dünyanın her yanında kolaylıkla örgütlenebilmekte ve yerel siyasetlerde etkili olmaktadır. Ancak bu sorunsuz bir durum değildir, özellikle merkez-dışı ülkelerdeki STK'lar dikkate alındığında. Bu çalışmada, bu tür STKların daha etkin olmalarını engelleyen bazı temel sorunlardan kurtulamadıkları tartışılmaktadır. Birincisi, merkez-dışı ülkelerde faaliyet gösteren STKlar, doğal olarak kaynak sağlayan merkez ülkelerdeki sivil veya resmi kuruluşların etkisi altında kalmaktadırlar. Bağışta bulunanların beklentileri yerel ihtiyaç öncelikleriyle her zaman çakışmaması nedeniyle etkileri sınırlı kalabilmektedir. İkincisi, dış bağışlara bağımlılık ve onların kaynağının şeffaf olmaması da yine STKların yerel siyasetteki yerini olumsuz etkilemektedir. Üçüncüsü, diğer ikisiyle de bağlantılı olarak ve yerel kültürel değerlerle de birleşerek STKlar, merkez-dışı ülkelerde meşruiyet sorunu yaşamaktadırlar.

Anahtar Kelimeler: Sivil toplum kuruluşları (STK), küreselleşme, meşruiyet, finansman, dış politika

Transnational Nongovernmental Organizations in Peripheral State: Foreign Politics, Funding and Legitimacy

Abstract: Transnational nongovernmental organizations (NGOs) are more and more becoming more important in the globalized world. These influential NGOs in various platforms such as the United Nations can easily organize around the world and become effective in local politics. However, this is not a flawless situation. This study elaborates why the NGOs cannot be immune from some of the main problems that hinder their effectiveness, particularly NGOs in peripheral countries are taken into account. First, the NGOs operating in peripheral countries are under the influence of official or unofficial institutions that provide funding for their cause. Donors expectations do not always overlap with those of receivers, limiting their effectiveness. Second, dependence on foreign donations and the lack of transparency in their sources also negatively affect the place in local politics. Third, related to the previous two and combined with local cultural values, NGOs experience the problem of legitimacy in peripheral countries.

Keywords: Nongovernmental organizations (NGOs), globalization, legitimacy, funding, foreign politics.

* Dr., Dış Ticaret Müsteşarlığı ANKARA.

** Yrd.Doç.Dr., Dumlupınar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü.

GİRİŞ

Soğuk Savaş sonrasında özellikle küresel sorunlara ilgileri, sosyal hizmetler, demokratikleşme, insan hakları ve özgürlük konularında yaptıkları çalışmalarla dikkatleri üzerine çeken sivil toplum kuruluşları (STK), giderek daha da önem kazanmaktadırlar. Ulus devlet yapısını ve küreselleşen sermayeyi de ilgilendirecek biçimde bir yandan gelişmekte olan ülkelere genellikle neo-liberal anlayışı destekleyerek küreselleşmeye katkıda bulunmakta, diğer yandan da ileri sanayi ülkelerinde genellikle küresellik-ve büyük sermaye-karşıtı bir eğilim sergilemektedir. Günümüzde ulus devlet - hükümetler dışı küresel örgütler ekseninde yaşanmakta olan kıyasıya mücadelede, STK'lar belki de ulus devlet ve çok uluslu şirketlerden sonra en etkin küresel örgütler konumuna gelmektedirler. STK'ların üzerinde durdukları konuların barışçıl küresel bir toplumun inşa edilmesindeki önemini azımsamamakla birlikte, etkinliklerinin yaygınlaşmasına paralel olarak, bütün insanlığın sorunlarını eşit ve adil olarak küresel siyaset alanına yansıttıkları ve duyarlı bir biçimde takip ettiklerini söylemek zordur. Özellikle merkez-dışı ülkelerdeki¹ STK'ların dış bağlantısı, bir dış politika aracı olarak ve finansman kaynakları itibariyle özellikle faaliyet gösterdikleri ülkelerdeki değişim karşıtı kesimler ve gruplar tarafından onların meşruiyetlerinin sorgulanmasına fırsat sağlamaktadır. Bu durum onların yerel halk arasında kabul görmesine önemli bir engel oluşturmaktadır.

Bu yazıda bu tür STKların konumu dış politika, finansman ve meşruiyet konuları açısından ele alınacak ve değerlendirilecektir. Bu çerçevede merkez dışı ülkelerde faaliyet gösteren STKların ve toplumsal hareketlerin toplumların hayatında artarak önemli rol oynadığı görüşünden hareket edilmiştir; toplumsal hareket perspektifinden yararlanarak bu tür STKların dış politikada önemli aktörler haline geldiği ama kaynak ve söylem sorunları yaşayarak bir açmaza düştükleri tezi savunulmaktadır. Kaynak sorunu, merkez-dışı ülkelerin bu tür hareketlere sağladığı fırsatların darlığı, hareket maliyetinin yüksekliği ve az gelişmişlik dolayısıyla da bu tür oluşumlara tabandan gelecek mali desteğin oldukça sınırlı olması; söz konusu hareketleri dış finansman kaynaklarına mecbur bırakmaktadır. Ayrıca, ulusötesi STKların mali açıdan büyük ölçüde dışa bağımlı olması ve kurumsal özellikleri dolayısıyla yerel halk tarafından tam olarak benimsenmesine engel olmakta ve özellikle statükocu hükümet ve grupların bu yöndeki eleştirisi ve propagandaları etkili olabilmektedir.

Ulusötesi STKlara kaynak sağlayan Batılı kuruluşların siyasal ve kültürel etkileri dolayısıyla STKların güçlü Batılı devletlerin kontrolünde oldukları suçlamasıyla yerel etkinlikleri sınırlı kalmaktadır. Özellikle 11 Eylül sonrası ABD'nin demokrasi ihracı politikaları da bu tür hareketlere yerel güçler ve halklar arasında belirli ölçüde direncin oluşmasına yardımcı olmuştur. Bu

yüzden, ulus devletle ilişkisi yönüyle demokratikleşme, insan hakları ve özgürlüklerin zaman zaman dünyanın hakim gücü ABD'nin 'önleyici savaş doktrini' aracılığı ile birçok bölge veya ülkede güç yoluyla gerçekleştiriliyor olması, STK'ların dış politikadan ne kadar bağımsız hareket edebildikleri konusunda soru işaretleri ortaya çıkarmakta; çok uluslu şirketler ve küresel sivil girişimlerle ilişkisi yönüyle de, özellikle özgürlük söylemiyle yaygınlaştırılmaya çalışılan değerler bütününe küresel kapitalizme hizmet ediyor görünmesi STK'ların sermayeden bağımsızlığının sorgulanmasına neden olmaktadır. Aynı zamanda başlattığı Irak ve Afganistan savaşları uluslar arası alanda ABD'nin prestijinin azalmasıyla bağlantılı olarak, bu oluşumların Amerikancı veya Batı işbirlikçisi olarak itham edilmesine ve faaliyet ve söylemlerinin dışlanmasına yardımcı olmaktadır.

ARKAPLAN

1990'lı yılların başında Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte dünyanın ABD'nin başında olduğu tek kutuplu yapıya doğru hızlı bir şekilde yönülmesiyle, liberal-demokrasi bütün dünya için tek alternatif siyaset ve yönetim şekli olarak belirmeye başlamıştır. Liberal-demokrasi Batı için zaten yabancı bir siyaset tarzı değildi. Alternatif siyaset iddiasındaki sosyalizmin yıkılması, liberal-demokrasiyi dünya için biricik seçenek yapmaya yetmiştir. Hatta bu gelişme tarihin sonu ile özdeşleştirilmiş ve insanlığın farklı arayışlara girmesinin artık bir gereği kalmadığı, mutluluk, özgürlük ve refahı elde etmenin tek yolunun liberal ve demokratik değerleri benimsemekten geçtiği güçlü bir şekilde iddia edilmeye başlanmıştır (Fukuyama 1992). Ancak yeni dünya düzeni/düzensizliği diye tanımlanan bu yeni durum henüz kesin bir sonuca varmış değildir. Bu yeni durumu, Medeniyetler Çatışması'nın şekillendireceği görüşü yanında (Huntington 1996), ABD'de neo-muhafazakar anlayışın işbaşına gelmesi ve ABD'nin dünya üzerindeki politikası konusundaki yaklaşımları, bir anlamda Medeniyetler Çatışması tezine uymaktadır. Huntington ABD'nin Hıristiyan Batı değerlerini empoze etmesine karşı çıkmış olmasına rağmen, bu açıdan bakıldığında Bush Doktrini, Tarihin Sonu Tezi'ndeki neoliberalizmin bayraktarlığının yapılmasına benzemektedir. Ancak bu durum gelişmekte olan bölgelerde ve özellikle Orta Doğu'da bir tür medeniyetler çatışması gibi algılanmaktadır. Sivil siyaset, sivil girişimler ve nihayetinde sivil toplum aslen batılı liberal-demokrasinin tarihsel olgunlaşma sürecinde, gelişmiş Avrupa ve Kuzey Amerika ülkelerinin uzun zamandır tanışık olduğu değerleri ifade ediyordu. Siyasetin, devletin ve toplumun sivilleştirilmesi özellikle liberal değerlerin bir yansımasıdır (Madison 1998). Dolayısıyla, son onbeş yıldır yaşanmakta olan küreselleşme süreciyle birlikte, hemen hemen her ülkede yeşermeye başlayan ulusötesi bağlantılara sahip sivil hareketler (Schechter 2000) bir taraftan küresel sorunlar diye tanımlanabilecek yoksulluk, silahlanma, çevre kirlenmesi, ekolojik dengenin

bozulması, inorganik tarımın yaygınlaşması ve küresel ısınma gibi özellikle gelişmiş ülkelerin sanayileşme politikalarının yeniden gözden geçirilmesine ilişkin bir söylem geliştirirken (Schechter 2000); diğer taraftan da az gelişmiş ülkelerde demokrasinin ve liberal değerlerin yerleştirilmesi yönünde bir söylem geliştirmektedir (Orjuela 2005).

Geliştirilen bu iki söylem türü esas itibarıyla siyaseti ve ekonomiyi yakından ilgilendirmektedir. Siyasal söylem özellikle dünyanın geri kalmış bölgelerindeki mevcut siyasi yapının dönüştürülmesini hedeflerken, ekonomik söylem de dünya üzerinde özellikle gelişmiş ülkelerde hakim olan kapitalist üretim tarzı zihniyetinin ve büyük sermayenin frenlenmesini hedeflemektedir. Bu yüzden, günümüzde ulus devlet - hükümetler dışı küresel girişimler ekseninde yaşanmakta olan kıyasıya mücadelede, STK'lar belki de ulus devlet ve çok uluslu şirketlerden sonra en etkin küresel örgütler olarak ortaya çıkmaktadır (Colas 2002). Bu hareketler, liberalizm ve kapitalizm karşıtı özellik taşıyanlar da Batı kaynaklı olmaları dolayısıyla, bir dış politika aracı olarak ve finansman kaynakları itibarıyla, gelişmiş ülkelerin politikalarından, çıkar ve önceliklerinden etkilenmektedirler.

LIBERAL-DEMOKRASİ VE SİVİL GİRİŞİMLER

Sivil toplum tabiri nispeten yeni olmasına rağmen, aslında siyasetin ve toplumun sivilleştirilmesi Batı'da liberalizmin gelişmesine paralel bir seyir izlemiştir. Elbette ulus devletin ilk evrelerinde liberal değerlerin yerleştirilmesi sonucu ortaya çıkması beklenen sivilleşme, devletin şiddet araçlarına sahip olmasından kaynaklanan belirleyici rolünün azaltılması amacını taşıyordu. Yönetimin sivilleşmesi, sosyal ve siyasal ilişkilerin şiddet ve zorlama içermeyen bir yapıya büründürülmesi anlamına da gelmektedir (Trentmann 2000: 22-23). Bu anlamıyla sivilleşme, kendi vatandaşlarıyla ilişkisinde devletin silahlı (askeri) yapıdan silahsız sivil yönetim şekline dönüştürülmesi anlamına geliyordu. Tam anlamıyla liberal demokrasiye geçememiş bulunan bazı az gelişmiş ülkelerdeki yönetimin sivilleşmesi de halen bu geleneksel tartışmanın bir devamı niteliğindedir. Örneğin, Hobbes'a göre, doğal durumunda şiddet ve zorlama insanlar arası ilişkilerde önemli bir yer tutarken, Leviathan'da artık şiddet insanı ilişkilerdeki belirleyiciliğini ve önceliğini kaybetmiş olacaktır. Bu yüzden toplum doğal durumun aksine sivil bir durumu yansıtmaktadır (Colas 2002: 27-30). Zaman içinde demokratik değerlerin de ulus devletin yönetim şekline katılmasıyla sivilleşme daha da kökleşmiştir. Ayrıca, demokrasinin çoğunluğun tiranlığı şekline dönüşmesinin neden olacağı endişesinin bertaraf edilebilmesi için, sivilleşme daha çok liberal değerlerin biçimlendirdiği bir gelişme seyri izlemiştir (Bkz. Keyman 2004; Madison 1998). Demokratik tercihlerin vatandaşlar için sonucu ne olursa olsun (Bkz. Janoski 1998), devletin

müdahale edemeyeceği kutsal hak ve özgürlük alanlarının oluşturulması ve yerleştirilmesi gereğinin kabul edilmesi, bunun en önemli göstergesidir.

Geleneksel anlamıyla devlet yönetiminin silahlı güçlerden arındırılması anlamını taşıyan sivil hareketler özellikle yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren yeni bir boyut kazanmaya başlamıştır. Liberal-demokrasi ile yönetilen batılı ülkelerde gelişmeye başlayan yeni sivil hareket girişimleri artık devletten tamamen bağımsız özerk toplumsal hareketler anlamına gelmeye başlamıştır (Chandhoke 1995). Örneğin, Tocqueville *Amerika'da Demokrasi*'de (1966) ondokuzuncu yüzyılda ABD'deki bir çok toplumsal ve siyasal faaliyetin sivil oluşumlar tarafından yerine getirilmesini ilginç bulmuştur. Bu tür oluşumlar liberal demokrasinin yaygınlaşması ile hemen her yerde görülmektedir. Bu çerçevede aynı şeyler gibi görünen sivil toplum örgütleri (STK) ile toplumsal hareket kavramlarının birbirinden ayrı kavramsallaştırılması gerekmektedir. STKlar bir toplumsal fonksiyonu yerine getirmek üzere faaliyet gösteren sivil oluşumlardır (Martens 2002). Toplumsal hareketler ise belirli bir konuda değişim isteyen ve bu amaçla daha çok yerleşik siyaset mekanizmaları dışında bir yöntem (protesto gibi) kullanan , faaliyetlerini belirli bir süre devam ettirebilen oluşumlardır (McAdam & Snow 1997). Toplumsal hareketleri başka yöntemlerle siyaset (politics by other means) diye tanımlayanlar da olmuştur (Gamson 1990). İstenen bu değişim refaha, haklara yönelik olarak devletten bir talep içerebileceği gibi, devletle daha az ilgisi olan bireysel haklar, kültürel haklar ve ortak yarar konularını da ilgilendirebilir. Birinci grup toplumsal hareketler geleneksel toplumsal hareketlerin ikinci grup ise yeni toplumsal hareketlerin özelliğidir (Pichardo 1997). Toplumsal hareketlerin kullandığı yöntemler masum imza kampanyasından sivil itaatsizlikten şiddete başvurmaya kadar varabilir. Seçtikleri hareket tarzı ılımlı ya da radikal, reformcu ya da devrimci olmalarını açıklamaktadır.

Toplumsal hareketlerin hedefleri doğrultusunda faaliyet göstermek ve devamlılığı sağlamak için kurulmuş olan örgütlere toplumsal hareket kuruluşu (THK) denmektedir. Diğer bir deyişle, toplumun aksayan ya da eleştirilen bir yönünde değişiklik gerçekleştirilmesi için imza kampanyası, protesto ve hatta düzen bozucu faaliyetleri yürüten oluşumlara, toplumsal hareket kuruluşu/örgütü denmektedir. Toplumsal hareketler genelde eleştirel bir özellik arz ederler. STKlar devletin dışındaki alanlarda faaliyet gösterirken, genellikle THKlar devlet otoritesini ve politikayı etkilemeye çalışır. STKlar ise devlet ve ekonomi dışında toplumsal ihtiyaçların giderilmesini amaçlayan kuruluşlardır. Bunların faaliyetleri bazen kesişebilmektedir. Ancak iki kavram birbiriyle bağlantılıdır ve birbirini dışlamazlar fakat yine de bağımsız olarak ele alınmalarında yarar vardır. Bunlar ayrı şeyler olmalarına rağmen birbirini tamamlayan unsurlardır. Kısaca, ilki bir ihtiyaca dikkat çekerken diğeri o toplumsal ihtiyacı gidermek

için faaliyet göstermektedir. Bu yazının amacı açısından ikisi arasındaki ayrım ön planda tutulmamış, benzerlikleri açısından paralel değerlendirilmiştir.

STK ile THK arasındaki ayrımı daha iyi anlaşılmasına yardımcı olmak için şu örnek verilebilir: Yoksullara yardım toplamak ve dağıtmak amacıyla kurulan ve bu yönde faaliyet göstererek yardım toplama ve dağıtma işlemi yapan vakıf, dernek gibi bir kuruluş STK, yoksulların sorunlarıyla ilgili kamuoyunu etkilemeye çalışma, duyarlılığın artırılması, bakış açısından değişmesi veya yoksullara sağlanacak devlet yardımlarının artırılması, konuyla ilgili bir yasal düzenleme için mücadele eden bir kuruluş ise THK olarak görülmelidir. Bu iki kavram her zaman birbirini dışlamazlar. Bazı durumlarda bir kuruluş hem STK hem de THK gibi çalışabilse de böyle bir kavramsal ayrımın yararı olacaktır. Toplumsal hareketlerin siyasal ve kültürel alandaki önemi giderek artmakta ve temel değişim faktörü rolünü üstlenmektedirler. Örneğin, Çevre Hareketi'nin gelişmiş ülkelerde ve diğerlerinde önemli kurumsal ve kültürel etkileri olmuştur (Buttel 1992; Dalton 1994'ten aktaran Mertig & Dunlap 2001).

Güçleri ve etkinlikleri giderek artan toplumsal hareketler, liberal-demokratik toplumdaki baskı gruplarını oluşturmaya başlamışlardır. STKların artan popülaritesi onları Güney'deki bir çok ülkenin ekonomik ve sosyal kalkınmasında kamuoyunda önemli bir yere oturtmuştur (Zaidi 1999). Siyasal partilerden ve devletten tamamen bağımsız hareket etmeye başlayan bu tür girişimler, artık devletin karar alma ve yönetim erklerinin gerçekleştirilmesi sırasında devreye girmeye ve devlet organlarını etkilemeye yönelmişlerdir. STKlara devletin yetersiz kaldığı boşluğu doldurmaktan daha ileri bir rol biçildi. Kamu kurumlarının başarısızlığı ve yetersizliğinden doğacak boşluğu doldurmanın yanında bir çok kurumdan daha fazla sivil toplumu demokratikleştirici ve siyasallaştırıcı bir rol yüklenmiştir (Bach & Stark 2002; Gomez 2005). Dünya üzerinde STKların birden çoğalması artan kaynaklara bağlı olarak gerçekleşti. Bu kaynak patlaması da bir anlamda STK misyonunu etkisiz kılacak bir rol biçimine dönüştü (Zaidi 1999). Toplumsal hareketlerin bu belirleyici konumu dolayısıyla liberal demokrasileri toplumsal hareket toplumu olarak tanımlayanlar olmuştur (Tarrow 1994; Rucht & Neidhardt 2002).

Liberal açıdan bakıldığında temel hak ve hürriyetlerin anayasaların güvencesinde olduğu, demokratik yünden ise halkın toplumu yöneteceklerin belirlenmesi sürecine seçimler dışında da katılması için ve ortaya çıkacak yönetim sorumsuzluğunun önüne geçilebilmesi için, sivil girişimler sürekli birer baskı grubu haline gelmişlerdir. Örneğin, Hegel'de sivil toplumun aile ve devlet alanları dışında kalan bütün ilişkiler ağını kapsadığı not edilmiştir (Colas 2002). Dolayısıyla, sivil girişimler karar alma aşamasında ve yönetim

sırasında devlet işlerine müdahale etmeye ve temsil ettikleri kitlelerin beklentileri doğrultusunda sonuçlar almaya çalışmaktadırlar. Böylece klasik dönemlerde sadece seçimden seçime halk denetimine açık olan devlet yönetimi, sivil toplumların sürekli hazır bulunmaları ve katılımları sayesinde kesintisiz olarak denetime açık hale gelmeye başlamıştır (Raniger 1998). Bu yüzden kimi zaman sivil toplum girişimleri liberal-demokratik sistemde siyasal partilerden çok daha önemli işlevler üstlenme ve vazgeçilmez olma konumuna gelmiştir. Örneğin, Chandhoke (1995:30) sivil toplumun yeni bir mücadele şekli olduğuna dikkat çekiyor. Eskiden devleti ele geçirmeye çalışan bir kısım sivil girişimlerin yeni dönemdeki temel amaçlarının devletten özerklik kazanma ve onun politikalarını etkileme amacı taşıdığına dikkat çekmektedir.

Özellikle Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve liberal-demokrasinin yegane yönetim modeli olarak ortaya çıkmasının ardından, sivil toplum girişimlerinin giderek ağırlık kazandığı yeni durumu bilim adamları yorumlamaya çalışmışlardır. Çünkü bu dönemde demokratikleşme, kamusal yönetimin şeffaflaşması, temel hak ve özgürlükler, çevre sorunları, kadın sorunları, alt kimliklere karşı uygulanan ayrımcılık gibi sorunlar üzerinde duran bu girişimler kimi zaman yerel düzeyde örgütlenebildikleri gibi kimi zaman da küresel bazda örgütlenmeye yönelmiştir. Ulus devletin içinde sivil toplum örgütlerinin öneminin artmasının yanı sıra küreselleşme uluslararası STKların giderek daha etkili olmaları dolayısıyla ulus-devlet sınırlarını aşan yeni bir uluslararası/küresel sivil toplumun oluştuğu savunulmuştur (Colas 2002; Warkentin 1998'den aktaran Warkentin & Mingst 2000; Smith 1998). Küresel toplum anlayışına göre (a) devlet temelli kurumsal yapılanma daha fazla toplumsal ve siyasal ilişkiler yönünde değişmektedir, (b) STKlar önemli ve etkili aktörler olmaya başlamaktadır, (c) siyaset insan odaklı olmaya başlamakta ve ulus ötesi siyasetteki demokratik yönelim artmaktadır, ki bu da devletlerin egemenliğini sınırlayıcı etkiye sahiptir, (d) internet giderek daha etkili bir siyasal araç haline dönüşmektedir (Bach & Stark 2002; Gomez 2005). Devletlerin giderek STKları daha çok dinlemesi hem STKlar hem de devlet için meşruiyet sorunları ortaya çıkarmaktadır (Warkentin & Mingst 2000). Bu yaklaşım, STKlar ile THKlar arasında fark gözetmeksizin, ilk örnekte klasik toplumsal hareketleri, ikincisinde ise yeni toplumsal hareketleri (YTH) dikkate almaktadır.

Hem yerel hem de küresel düzeyde, bilgi teknolojilerindeki gelişme sayesinde sivil girişimlerin örgütlenmesi ve seslerini duyurabilmeleri müthiş bir şekilde kolaylaşmış bulunmaktadır (Colas 2002). Ayrıca, küresel bazda örgütlenen bazı STK'lar yerel şubeleri aracılığı ile veya yerel STK'lara verdikleri destekler nedeniyle ulusal düzeyde de etkin olabilmektedirler. Hatta kimi ülkelerde hükümetlerin belirlenmesinde örgütlü siyasal girişimlerden daha etkin oldukları gözlenmektedir (Clark 1995). Son birkaç

yıl içerisinde Sırbistan-Karadağ, Gürcistan ve Ukrayna gibi ülkelerde hükümetlerin ve devlet başkanlarının belirlenmesinde sivil girişimlerin ne kadar dikkate değer rol üstlendiklerine şahitlik edilmiştir. STK'lar toplumu kolayca harekete geçirebilmekte ve talepler daha hızlı bir şekilde sonuçlandırılmaktadır. Küresel düzeyde ise, bir kısım sivil girişimlerin özellikle küresel sorunlara dikkat çektiği ve bu kapsamda örneğin Seattle, Venedik ve son olarak da Edinburg'ta gözlemlenen şiddetli gösterilere yol açabildiği görülmüştür.

TOPLUMSAL HAREKETLER VE STK'LAR: SÖYLEMLER VE MEŞRUIYET

Sivil girişimler özellikle sosyal fonksiyonlar açısından devletin yetersiz kalması yüzünden sosyal alanlarda gösterdikleri faaliyetleri nedeniyle geniş bir desteğe sahip olmaya başlamıştır (Gomez 2005). Doğal afetler veya savaşlar sırasında zarar gören kitlelere verilen sosyal hizmetler ve yardımlar, ayrıca yoksulluk, açlık, sağlık ve eğitimsizlik gibi konularda yaptıkları çalışmalar nedeniyle sivil girişimler artan bir sempati toplamaktadır. Az gelişmiş bölgelerde devlet erkinin yetersizliği yoksulluk ve yolsuzluk nedeniyle hizmet götürülemeyen insanlara yapılan destekler, sivil girişimlerin kamuoyunun gözündeki hatırı sayılır bir yer edinmelerine yol açmıştır çünkü onlar daha dar faaliyet alanlarına odaklanmakta ve başarılı olabilmektedirler (Lam 2006). Her ne kadar sivil girişimleri sosyal ve siyasal öncelikleri olanlar diye kabaca ikiye ayırarak sosyal olanların yetersiz devlet hizmetinin neden olduğu çaresizlik durumunun iyileştirilmesine katkı sağlamakta başarılı oldukları gözlenirse de; siyasal önceliklerin çok daha karmaşık bir ilişkiler ağıyla çevrili olduğu görülmektedir. Ayrıca, bir sivil girişim yoğunluklu olarak sosyal alanda faaliyet gösteriyor olsa da, bu faaliyetin doğrudan veya dolaylı olarak siyasal çağrışımlar yaratması da kaçınılmaz olmaktadır. Çünkü karşılan(a)mayan bireysel, kültürel ve sosyal taleplerin muhatabı siyasal otorite olarak görüleceği için bu tür talepler çok kolay siyasallaşabilecektir. İster dış sömürü, isterse yerel yolsuzluklar, siyasal başarısızlıklar dolayısıyla dış yardıma muhtaç olan ister istemez siyasal bir boyut kazanabilmektedir.

Dünya ölçeğinde gelişmiş bölgeler ile az gelişmiş bölgeler arasındaki gelir dağılımının gittikçe bozulmakta olduğu dikkate alındığında (Bkz. UNCTAD 2004), STK'ların rol ve işlevleri daha çok gündeme gelmektedir çünkü küresel bazda kalkınma ve gelir dağılımı adaletsizliği devam etmektedir. Merkez-dışı ülkelerde liberal-demokratik değerlerin henüz tam olarak yerleşmemiş olması nedeniyle bu tür girişimler doğal olarak dış desteklere dayanmak zorunda kalmaktadır. Ayrıca, liberal-demokratik merkez ülkelerde sivil girişimlerin üstelenebilecekleri rol ve işlevler daha belirgin

iken, merkez-dışı ülkelerde böyle bir belirginlik durumu söz konusu değildir. Böyle bir belirsizlik ortamında, az gelişmiş ülkelerdeki sivil girişimler doğal olarak küresel kapitalizm ve dünyanın güçlü ülkelerinin çıkarları doğrultusunda etkiye ve telkine açık olabilirler (Chandhoke 1995; Zaidi 1999).

Dış Politika Aracı Olarak STK'lar

Sivil toplum anlayışı klasik dönemde daha çok liberal değerlerin yerleştirilmesiyle ve yakın zamanlara kadar da demokratik yönetim şekline geçiş talepleriyle özdeşleştirilmişse de, küreselleşen dünyada sivil toplum girişimleri o kadar farklılaşmışlardır ki, tek bir amaç ve tek bir faaliyet alanı ile sınırlandırılmayacak kadar çeşitlilik ve çok boyutluluk kazanmış bulunmaktadır (Bkz. Schechter 2000; Trentmann 2000). Sivil girişimler artık sosyal alanda faaliyet gösteren yardım kuruluşlarından demokratikleşmeye ve özgürlük taleplerini gündeme getiren siyasal içerikli örgütlere kadar değişen geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır. Ancak, küresel düzeyde bu kadar yaygınlaşmalarına rağmen sivil girişimler gelişmekte olan ülkelerde genel olarak batılı liberal-demokratik paradigmanın tamamlayıcı bir ögesi konumundadırlar. Bu temel farklılığa rağmen, sivil girişimler sınır tanımaksızın bütün ülkelerde gelişmeye ve siyasal, ekonomik ve sosyal hayatta etkin olmaya başlamıştır. Dolayısıyla, merkez-dışı ülkelerde faaliyet gösteren küresel veya ulusal düzeyde örgütlenmiş STK'ların çoğu kere gelişmiş ülkelerin dış hedeflerinden etkilenmesi ve zaman zaman onların bir dış politika aracına dönüşme ihtimali de çok şaşırtıcı olmayacaktır.

Her ne kadar dış politika araçlığı olgusu küresel yapı içerisinde kolayca tanımlanabilecek bir konu olmasa da, ABD hegemonyası çerçevesinde bir kısım merkez-dışı ülkelerdeki rejimlerin veya uyguladıkları politikaların değiştirilmesi amacıyla yönelik olarak, sivil girişimler harekete geçirilebilmekte ve istenen sonuçlar da kolaylıkla alınabilmektedir. Son birkaç yıl içerisinde Sırbistan-Karadağ, Gürcistan ve Ukrayna'da tank olunan gelişmeler bu görüşü teyit eder nitelikte bulunmaktadır. Ulusötesi STK'ların belirli ülkelerin rejimlerinin değiştirilmesinde işlevsel olabildikleri net bir biçimde ortaya konmuştur (Bkz. Colas 2002: 92) Örneğin, Doğu Avrupa'daki demokratikleşme sürecinin bağımsız çevreci hareketlerin gelişmesiyle yakından ilgili olduğu tespit edilmiştir (DeBardeleben and Hannigan 1995'ten aktaran Rohrschneider & Dalton 2002). Elbette, bu ülkelerde harekete geçen sivil girişimleri tamamıyla güçlü ülkelerin dış politika aracı olarak görmek ve girişimlerin içinde buldukları ülke şartlarından kaynaklanan kendi iç dinamiklerinin varlığını yok saymak sahici bir yaklaşım olmayacaktır. Özellikle otoriter rejimlere karşı yerel muhalif hareketlere dışarıdan sağlanan önemli siyasal, ekonomik ve moral

destek, onların işbirlikçi ve/veya hain olarak nitelendirilmesini kolaylaştırarak o hareketin inanırlığıyla da birleşerek başarıları şanslarını olumsuz etkileyebilmektedir.

Sivil toplum girişimlerinin batıdaki gelişim tarihine bakıldığında (Bkz. Schecter 2000: 25-48) birinci aşamada liberal değerlerin yerleştirilmesi, ikinci aşamada merkez-dışı ülkelerdeki yönetimlerin demokratikleşmesi amaçlarını taşırlarken (Bkz. Chandhoke 1995; Keyman 2004) yeni dönemde ise daha çok küresel boyutlara ulaşan sorunlara eğilmeye başlamışlardır (Pichardo 1997). Çünkü merkez-dışı ülkelerdeki sivil girişimler bu üç gelişim safhasını aynı anda tecrübe etmektedirler. Zira, bu ülkelerin çoğunluğu hala liberal değerleri özümsemiş ve demokratikleşmeyi tam anlamıyla sağlamış değildir. Bu yüzden, merkez-dışı ülkelerdeki sivil girişimlerin hem gündemleri daha yoğun hem de amaçları daha karmaşık bir yapı arz etmektedir. Aynı anda hem liberalleşme hem demokratikleşme hem de küresel sorunlarla ilgilenme maliyetinin yüksekliği ve yerel kaynakların yetersizliği kaçınılmaz olarak merkez-dışı ülkelerdeki sivil girişimleri gelişmiş ülkelere destek almaya itmektir.

Gelişmiş Batı toplumlarından mali ve bazen de siyasi destek bulma zorunluluğu dolayısıyla merkez-dışı ülkelerdeki sivil girişimlerinin konumu zamanla yerel siyaset açısından çelişkili bir durum arz etmektedir. Bir taraftan, mutluluğu ve özgürlüğü artıracığı beklentisiyle liberalleşme ve demokratikleşme talepleri gündeme getirilmekte, diğer taraftan liberalleşme ve demokratikleşme büyük güçlerin kontrolünde gelişen bir olguya dönüşmektedir. Bir çok ülkede STKlar dış kaynağa bağımlıdırlar ve bu durum onları dış etkilere ve dış kontrole daha açık hale getirmektedir (Hudock 1995:659'dan aktaran Zaidi 1999: 264). Dolayısıyla, STKların temel amacı yerel ülkelerin kalkınmasına katkıda bulunmaktan daha çok bağışta bulunanların hedeflerini gerçekleştirmek olmaktadır, ki bu da STKların kuklalaşmasına yol açabilmektedir (Najam 1996'dan aktaran Zaidi 1999; Edwards ve Diğerleri 2001'den aktaran Townsend & Townsend 2004: 279-80).

Gelişmekte olan merkez-dışı ülkelerde sorun alanlarının çok olması nedeniyle bazı sivil oluşumların işbirliği yapabilecekleri ve destek alabilecekleri uluslararası kuruluş bulma imkanlarının olması dolayısıyla, merkez ülkelere yönelik bir art niyet kuşkusu doğmaktadır. Örneğin, ulus-ötesi örgütlenmiş sivil oluşumların özellikle bazı alanlarda (örneğin, çevre, kadın konularında) faaliyet gösterenlere, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) ve Avrupa Birliği gibi resmi uluslararası kurumlar destek vermektedirler. Bu durum da merkez-dışı ülkelerdeki yerleşik güçleri rahatsız etmekte ve toplumsal değişim aracı olarak STKların dış güçlere yardım etmekte suçlanmasını kolaylaşmaktadır. Ayrıca, özellikle ekonomik

liberalleşme alanında hızlı adımlar atılıp, devletin ekonomik fonksiyonları azaltılırken, demokratikleşme ve adil gelir dağılımı konusunda aynı oranda gelişme sağlanamaması, merkez-dışı ülkelerdeki sivil girişimlerin batılı hegemonyanın kontrol araçları olarak görülmesine yol açabilmektedir. Özellikle bağışta bulunan kuruluşlarının yardım koşulları ve beklentileri de bu kuruluşların hareket alanlarını sınırlandırmaktadır (Zaidi 1999).

Diğer taraftan, batılı ülkeler ve merkez-dışı ülkelerin STK'dan anladıkları şey de birbirinden oldukça farklı olabilmektedir. Batıda STK'lar artık 'üçüncü alan' diye tanımlanan sahada faaliyet gösterirlerken, merkez-dışı ülkelerde faaliyet gösteren sivil girişimlerin ise faaliyet alanları net bir şekilde ayrılmış değildir. 'Üçüncü alan' siyaset ve ekonomi dışındaki sosyal alan (İnsel 2004: 2) ve dernek, klüpler veya hükümet dışı kuruluşların oluşturduğu gayri resmi gruplar alanıdır (Hemment 2004). Ancak, bu ayrım her zaman tam mümkün olmamaktadır. Gelişmiş merkez ülkelerde siyaset alanında zaten devletin kendisi ve başta siyaset partiler olmak üzere yardımcı örgütleri vardır. Ekonomik alanda ise firmalar ile firmaların oluşturmuş oldukları özel sektör örgütleri vardır. Sosyal alanda yer alan sivil girişimler ise bu ikisinin faaliyet alanının dışında bir alanda hareket etmektedirler. Halbuki, merkez-dışı ülkelerde böyle bir ayrım yapma imkanı oldukça zordur. Öncelikle demokratik sürecin ve hukuk devletinin tam oturtulamayışı ve özellikle bu sistemin temel aktörleri olan partileşme sürecindeki sorunlar ve devletin faaliyet alanlarının halen çok geniş olması dolayısıyla devletin ikinci sektör olan ekonomik alana müdahalesi ve üçüncü sektör olan sosyal (sivil) alana müdahalesi Batı'daki örneklerine göre oldukça fazladır. Bu ülkelerde çoğu kere siyaset partilerle bağlantılı örgütler veya iş çevrelerinin oluşturdukları çıkar grupları da sivil girişimler olarak addedilmekte, böylece ortaya çarpık ve karmaşık bir tablo çıkmaktadır. Örneğin Türkiye'de Türkiye Sanayici İşadamları Derneği (TÜSİAD), Türkiye Müstakil İşadamları Derneği (MÜSİAD) veya Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) gibi kuruluşlar sivil örgütlenmeler olarak kabul görmektedir. Halbuki bu örgütlerin amacı ekonomi alanındaki politikaların belirlenmesinde etkin olmak ve öncelikle kendi üyelerinin çıkarlarının korunmasını sağlamaktadır. Üstelik TOBB gibi meslek teşekküllerinin yasalarından kaynaklanan kamusal bir tarafı da mevcuttur. İnsel özellikle gönüllülük esaslı ve kendi üyeleri dışındakiler için bir yarar üretme zorunluluğu bulunduğunu belirtiyor bir kuruluşun STK olabilmesi için (İnsel 2004: 3-4; Keyman 2004: 12). Zira, yarı-siyaset örgütleri ve özel sektör birliklikleri kendilerini siyasetten ve ekonomiden soyutlamış gibi göstererek siyaset ve ekonomi alanına politika dayatabilmekte ve amaçlarını daha kolaylıkla gerçekleştirmektedir. Ancak, sadece sosyal alanda faaliyet gösteren sivil girişimlerin siyaset ve ekonomiye ilişkin talepleri ise dışlanarak 'öteki' konumuna itilmekte ve ana yapıya entegre edilmemektedir.

Küreselleşme ile dünya toplumları birbirine daha bağlı bir görünüm sergilemekte ancak dünya üzerindeki güç eşitsizliği ve gelir dağılımındaki dengesizlik devam etmektedir. Ayrıca gelişmekte olan ülkelerde STKların varlığı toplumdaki eşitsizlikleri azaltmaktan daha çok derinleştirmeye yaradığı söylenmiştir (Pfeiffer 2004). Hatta ‘dijital uçurum’ kavramıyla ifade edilen, bilgisayar ve İnternet teknolojisini kullananlar ile kullanmayanlar arasındaki uçurum daha da artmaktadır (Wilhelm ve Diğerleri 2002’den aktaran Eamon 2004). Sivil girişimlerin bu kadar önemli hale gelmesindeki en büyük etkenlerden biri kuşkusuz bilgi iletişimde yaşanan devrimdir. Dünya ölçeğindeki refah dağılımının adaletsizliği belki bundan elli yıl önce bu kadar gözle görülür bir boyutta değildi. Ancak, internet yoluyla iletişim alanında yaşanan devrim, her durumla ilgili bilgilere kolayca ulaşmayı mümkün kılmaktadır. Yaşam farkı, refah farkı, gelir farkı, gelişmişlik farkı ve doğal olarak mutluluk farkı merkez-dışı ülkelerde bir kısım radikal söylemlerin gelişmesine kolayca zemin hazırlamaktadır (Batlıwala 2002). Dünyanın belli bölgelerinde ve ülkelerinde gerçekleşebilecek radikal söylem değişikliği ise küresel siyasi ve ekonomik yapıyı kökten tehdit edebilecek potansiyel taşımaktadır.

Bir örnek vermek gerekirse, bundan onbeş-yirmi yıl öncesine kadar ABD petrol zengini ülkelerde otokrat rejimlerin ayakta kalmasını sağlamaya çalışıyordu ve bunu da fiilen başarıyordu. Zira, otokrat ülkelerin sıradan insanların kendi hayatları ile batılı insanın hayatı arasındaki farkı kolayca görebilmesi imkanı yoktu. Liberal değerlerin ya da demokratik yönetim şeklinin ABD dış politikasında herhangi bir yerinin olması gerekli değildi. Ancak, bilgi alanında yaşanan devrim nedeniyle artık dünyanın herhangi bir yerindeki insan kendi konumu ile batılı insanın konumunu kolayca karşılaştırabilmekte ve bu durumun düzeltilmesi için belirli düşüncelere varabilmektedir. Bu düşüncelerin keskinliği otokrat rejimlerin istikrarını tehdit ettiği kadar bölgesel istikrardan tutun küresel istikrarı da tehdit edebilecek nitelikler taşıyabilmektedir. Özellikle 1980’li yıllardan itibaren Orta Doğu’da gelişen siyasal İslam da bu keskin düşüncelerden biridir ve Siyasal İslam sekülerleştirilememiş ve batılı düşünceye entegre edilememiştir (bkz. Gellner 1994: 15-29). Bu gelişmeye paralel olarak özellikle Birinci Körfez Savaşı’ndan itibaren liberal değerlerin ve demokratik yönetim şeklinin ilk defa Ortadoğu bölgesinde ABD’nin dış politikasında yer edinmeye başladığı gözlenmektedir. 11 Eylül saldırılarını takip eden dönemde planlanan Büyük Ortadoğu Projesi incelendiğinde, projenin en önemli ayaklarından birinin bölge ülkelerinde sivil toplum girişimlerinin desteklenmesi ve geliştirilmesi olduğu görülmektedir. ABD’nin burada iki temel amacından bahsedilebilir. Birincisi, Ortadoğu ülkelerindeki sosyal alanın sivil girişimler ile doldurulması ve böylece işsiz genç yığınların eğitim ve sağlık gibi temel ihtiyaçlarının karşılanarak bu kesimler arasında radikal düşüncelerin yeşermesini engellemektir. İkincisi

ise, sivil girişimler yoluyla bu ülkelerde liberal değerlere ve demokratik yönetim şekline geçişi daha sancısız bir şekilde gerçekleştirmektir. Zira, liberal değerlerin ve demokratik yönetim şeklinin yerleşmesiyle bu ülkelerdeki radikal politikanın önüne geçileceği ve dünya istikrarını bozucu köklü siyasal dönüşümlerin yaşanmayacağı varsayılmaktadır.

Merkez-dışı ülkelerdeki sivil girişimlerin dış politika aracı olmaktan kaynaklanan meşruiyet sorunu tam da bu noktada başlamaktadır. Merkez-dışı ülkelerin çoğunda geleneksel toplumsal örgütlenme modeli hala hayattadır. Örneğin, Ortadoğu bölgesinde cemaatlerin yoğunluğu hala fazlasıyla hissedilirken, bu geleneksel yapı içerisinde modern sivil girişimlerin yerinin ne olacağı çok net değildir. Zira, cemaatler her ne kadar liberal veya demokratik değerlere ilişkin bir misyon taşımaları da sosyal alanda STK'larınkine benzer işlevleri yerine getirmektedirler (Kadioğlu 2005). Ortada çok çelişkili bir durum söz konusudur. Geleneksel cemaatler STK olarak mı muamele görecektir, yoksa dışarıdan desteklenen STK'lar yoluyla cemaatlerin çözülmesine mi çalışılacak? Zira, cemaatler aynı zamanda batılı hegemonyaya karşı yerel veya bölgesel düzeyde keskin siyasal taleplerin filizlendiği en önemli kaynaklardan birini oluşturmaktadır. Merkez-dışı ülkelerdeki düşük modernleşme düzeyi, liberal değerlerin sınırlılığı ve geleneksel sosyal örgütlenme modelinin yaygınlığı nedenleriyle, bu ülkelerde dışarıdan desteklenen sivil girişimlerin meşru kabul edilmemesi çok sürpriz olmayacaktır. Zira, bu tür sivil girişimler buradaki sistemin şartları nedeniyle doğrudan veya dolaylı olarak geleneksel sosyal alana da müdahale edecektir. Özellikle otokrat rejimlerin yer aldığı Orta Doğu'da yönetimler batı yanlısı ve seküler elit grupların elinde bulunmaktadır. Bu elitler demokrat ve liberal olmadıkları için Batı değerleriyle ve seküler oldukları için de geleneksel değerlerle genellikle bir çelişki ve çatışma içindedirler. Bu bağlamda ulusötesi STKların faaliyetleri hem yönetici elitleri hem de geleneksel güçleri rahatsız ettiği için sosyal ve siyasal manzara daha da karmaşıklaştırmaktadır.

STK'ların Finansman Kaynakları

Dünya üzerinde STK sektörü, yıllık 10 milyar dolarlık bir gelire artık küresel bir iş alanı haline gelmiştir (Nahan 2004). Örneğin, AIDS, Küresel Verem ve Sıtma ile Mücadele Fonu'ndan 2002-2003'te yalnızca Rusya'daki mücadele için beş STK'ya toplam 100.5 milyon dolar aktarılmıştır (Webster 2003). Merkez-dışı ülkelerde STK'ların meşruiyetini zor duruma düşürebilecek ikinci önemli etken bu tür örgütlerin finansman kaynakları konusudur. Felsefesi itibarıyla sivil girişimler gönüllülük ve dayanışma esasına dayanır (Ahrne 1998). Yasayla kurulan ve bu yasa çerçevesinde kaynak sağlanan hiçbir kuruluş sivil girişim olarak addedilemez. Sivil

girişim kamuya karşı olduğu kadar kamudan bağışık olandır aynı zamanda. Hem örgütlenme hem de mali kaynakları itibariyle kamudan bağımsız olabilen girişimler STK hüviyeti kazanabilir (Madison 1998; Seligman 1992). Gelişmiş ülkelerde alışlageldiği şekliyle sivil girişimler bu felsefe etrafında şekillenmiştir. Ekonomik aktörlerden aktarılan kaynaklar bütçelerinin hatırı sayılır bir bölümünü oluşturmasına rağmen, yönetim ve faaliyet alanı olarak nispeten sponsorlardan bağışık hareket edebilmektedirler. Halbuki durum merkez-dışı ülkelerde hiç de kuramdaki gibi değildir.

Merkez-dışı ülkelerdeki sivil girişimlerin mali kaynak sorununun ana nedeni, bu ülkelerde sivil girişimleri oluşturacak ve gönüllü destek verecek orta sınıf kitlesinin sivil girişim konusunda batılı anlamda bir bilince sahip olmaması (İnsel 2004), toplumun refah düzeyinin düşük olması dolayısıyla bu tür faaliyetlere aktarılacak kaynağın azlığı, siyasal katılım bilincinin yetersizliği ve yerel otoritelerin bu tür araştırmalara olumsuz yaklaşmasıdır (Awad 1997). Böyle bir kaynak kıtlığı ile karşı karşıya kalan sivil girişimler, ya dış desteklere muhtaç kalmakta veya ulusal düzeyde batılı anlamda sivil toplum girişimi addedilemeyecek özel sektör örgütlerinin desteklerine fazlasıyla bağımlı kalmaktadır (Zaidi 1999). Geleneksel olarak örgütsüz bir yapıda bulunan sivil girişimlerin yeni dönemde daha etkin olabilmeleri için örgütlenmeleri kaçınılmazdır. Bu durum açık olmakla birlikte örgütlenme çoğu kere profesyonelleşmeyle birleşmekte ve bu profesyonellik STK'ların gönüllük esasını bozucu bir etki yapabilmektedir. Zira, profesyonel olarak çalışanlar ile STK'lar arasında bir çıkar ilişkisi kuruluyor (İnsel 2004: 12). İletişimin ve bilgi akışının bu kadar yoğun olduğu küreselleşme süreci içerisinde hem ulusal hem de küresel bazda taleplerin muhataplara yeterince ulaşabilmesinin yolu, taleplerin örgütlü bir şekilde dile getirilmesinden geçmektedir. Değişimi gerçekleştirmek için hem otoriter hem de demokratik rejimlerde örgütlenme olgusu, önemli bir kaynak gerektirmektedir. Sabit bir bina, çalışanlarının ücretleri, diğer işletme giderleri gibi örgütlenme maliyetleri ile birleştiğinde, herhangi bir sivil girişimin kalıcı olabilmesi örgütlü yapısının ihtiyaç duyduğu sabit mali kaynağın edinilmesine bağılı kalmaktadır.

Merkez-dışı ülkelerdeki örgütlü sivil girişimlerin ihtiyaç duydukları mali kaynak üç yolla sağlanmaktadır. Birincisi, ulusal düzeyde çok az miktarda gönüllü yardım şeklindeki kaynaktır (Zaidi 1999). Bu yol STK'nın ihtiyaç duyduğu kaynağın hepsini sağlamamaktadır ve sadece bu kaynakla bir STK'nın hayatını devam ettirebilmesinin imkanı yoktur. Bu az miktardaki kaynağın da çoğunluğu ekonomik alanda faaliyet gösteren özel sektör kuruluşlarından sağlanmaktadır. Bu özel sektör kuruluşlarının yaptıkları yardımların onların ekonomik ve ideolojik çıkarlarına hizmet edebileceği veya en azından onlarla paralel olacağı beklenebilir. Sivil inisiyatifin zayıf

olması dolayısıyla, bunları kendi amaçları doğrultusunda kullanma eğilimi merkez ülkelerine oranla çok daha yüksek olabilir. Ayrıca gelişmişlik düzeyi farklılığından kaynaklanan alım gücü ve kur farkı dolayısıyla da aynı miktardaki mali kaynağın merkez-dışı ülkelere etkisi daha fazla olabilecektir. İkincisi, merkezleri gelişmiş batı ülkelerinde bulunan ve küresel düzeyde faaliyet gösteren diğer sivil toplum kuruluşlarının sağladığı kaynaktır.

STK'ların maddi kaynakları, hükümetler, çok uluslu kuruluşlar, özel vakıflar veya hayırsever bireyler tarafından yapılan bağışlardan sağlanır. Dolayısıyla, STKlar yaptıkları faaliyetlerinden bağış yapanlara karşı sorumludur ama STKlar hizmetlerinden yararlananlara veya bağış yapanlar da vergi ödeyenlere veya bireysel katkıda bulunanlara aynı düzeyde bir hesap vermesi sözkonusu değildir çünkü takip kültürü iyi işlememektedir (Townsend & Townsend 2004: 271-2).

Orjuela (2005:6) Sri Lanka'da barış girişimlerini destekleyen STK'lar örneği üzerinde duruyor ve yardım veren kuruluşlar ile yardım alan kuruluşlar arasındaki orantısız ilişkiye dikkat çekerek, yardımın amacının tam olarak gerçekleştirilemediğini vurguluyor. Sağlanan bu kaynak, merkez-dışı ülkelerdeki STK'ların mali ihtiyaçlarının önemli bir bölümünü karşılamasına rağmen, kaynağı sağlayan kuruluşun beklentileri doğrultusunda hareket etme gibi bir zorunluluğu da beraberinde getirmektedir. Üçüncüsü, doğrudan ABD ve gelişmiş diğer batılı ülkelerin hükümet bütçelerinden sağlanan kaynaktır. Elbette bu yolla sağlanan kaynak her zaman şeffaf bir nitelik taşımamaktadır. STKlar yalnızca hizmeti alan gruba hizmet etmez, bağışta bulunanlar, üyeler ve personelin ihtiyaçlarını da karşılamaya çalışırlar ve "şeffaflıktan uzak" bir ortamda çalışmaktadırlar (Hayden 2002 ve Florini 2003'ten aktaran Teegen ve Diğerleri 2004). Araştırmacılar STKların daha çok hesap verebilir olması gereğine işaret etmişlerdir (Teegen ve Diğerleri 2004). Zira, mevcut uluslararası yapı içerisinde böyle bir kaynağın sağlanması, ülkeler arası ilişkilerde sorunlara yol açabilmektedir. Örneğin, Rusya İngiltere Sivil Toplum Örgütlerini casusluk yapmakla suçlamış, benzer şekilde Türkiye'de de Alman Vakıflarının faaliyetleri şikayet konusu olagelmıştır. Yine, ABD'nin Büyük Ortadoğu Girişimi veya AB'nin Euro-Med diyalogu çerçevesinde bölge ülkelerindeki sivil girişimlere sağladığı mali kaynaklar, kaynağı veren ülkenin belirli ulusal çıkarlarına dayanmaktadır. Küresel sivil girişimlerden sağlanan kaynağın benzer açmazları doğrudan hükümetler tarafından sağlanan kaynaklarda da mevcuttur. Dışarıdan kaynağı sağlayan sponsorun önceliklerinin takip edilmesi gibi açık neden-sonuç ilişkisi ulusal düzeyde faaliyet gösteren STK'ların merkez-dışı ülkelerde yabancı bir unsur gibi algılanmasına yol açmakta ve onların güvenilirliğini ve dolayısıyla, meşruiyetini zedelemektedir. Diğer bir deyişle, bağış yapanlarının etkisi dolayısıyla yerel toplulukların istekleri ve beklentileri ikinci plana itilmekte ve STKların demokratikleştirici ve sivil katılımı artırıcı işlevi de aksamaktadır (Zaidi 1999). Bu sorun STKlar tarafından da farkedilmiştir ve bir çok toplumsal

hareket veya STK meşruiyetlerini yerelliğe (yerel temsile) dayandırmaya çalışmaktadır (Forbes 1999). Dış kaynaklı STKların ve hareketlerin yabancılık çekmesi ve yerel halk tarafından tam kabul görmemesi şaşırtıcı değildir. Bu sorun STKlar tarafından da fark edilmektedir. Örneğin, Dünya Ticaret Örgütüne karşı çıkan ulus-ötesi NGÖlar, meşruiyet sorunlarını aşmak için değişik ülkelerin özel çıkarlarını da dikkate alarak çözümler geliştirme ihtiyacı duymaya başlamışlardır (Mason 2004).

Tek kutuplu yeni dünya düzeni içerisinde artık sivil girişimlerden daha çok sivil girişimlerin örgütlenmesinden ve bu örgütlerin siyaset, ekonomi ve sosyal alandaki faaliyetlerinden konuşulmaya başlanmıştır. Bir anlamda örgütsüz sivil girişim dönemi yerini örgütlü girişimlere terketmiş gibi görünüyor (Keyman 2004). Örgütlü bir yapı her halükarda maliyet girdi-çıktısı üzerine bina edilecek ve faaliyetini sürdürecektir. Örgütün mali kaynağı ise esas itibariyle gönüllü bağışlardan oluşmaktadır. Zaten gönüllülük ve dayanışma duygusu nedeniyle bu tip örgütlere STK denmektedir. Mali kaynak önemli bir olgu olarak ortaya çıktıktan sonra ise merkez-dışı ülkelerdeki STK'ların gelişmiş ülkelerdekinden önemli bir farkı görünür hale geliyor. Bu fark, mali kaynak açısından birincinin ikincisine bağımlı olmasıdır. Yurtdışı kaynak da doğal olarak kendi öncelikleri çerçevesinde politikalar dayatabiliyor ve merkez-dışı ülkelerdeki STK'lar bir anlamda gelişmiş ülkelerin ve onların küresel sivil kuruluşlarının ülke içerisindeki uzantıları şekline dönüşüyor (Najam 1996'dan aktaran Zaidi 1999).

Özellikle merkez-dışı ülkelerdeki STK'lar ülkenin genel siyasal veya yerel toplumsal sorunlarıyla ilgilenmeye başladıkları zaman da, kolaylıkla bir şekilde merkez ülkelerinin ve küresel STK'ların taleplerinin takipçisi olmakla suçlanabiliyorlar. Zira, sponsorların mali kaynak aktarmalarındaki ana amaçlarından birisi, merkez-dışı ülkelerdeki STK'ların sponsor kesimlerin beklentileri doğrultusunda faaliyet göstermeleridir (Başkaya 2005; Teegen ve Diğerleri 2004). Sponsorların beklentilerine öncelik verilmesi doğal olarak yerel halkı daha yakından ilgilendirebilecek bir kısım diğer sorunların sanki görmezden gelinmesine neden olmaktadır. Böylece merkez-dışı ülkelerde faaliyet gösteren STK'lar önemli bir açmazla karşı karşıya bulunmaktadır. Bir taraftan dış sponsorların ve yerel ekonomik güçlerin beklentilerini yerine getirmek, diğer taraftan da sivil toplum kuruluşu felsefesine bağlı olarak yerel toplumun öncelik arzeden siyasal, ekonomik veya sosyal sorunlarının gündeme getirilmesine ve çözüm yolları aranmasına yardımcı olmak. Mali yapıları ve merkez-dışı ülkelerdeki sivil girişim bilincinin yetersizliği nedenleriyle, bu tür ülkelerdeki STK'lar doğal olarak faaliyetlerinde birinci konuya daha fazla öncelik vermektedirler. Ancak, böyle bir yaklaşım da halkın önemli bir kesiminin STK'lara olan güvenini ciddi olarak zedelemektedir (Teegen ve Diğerleri 2004). Yani,

STKların her konuda aynı duyarlılığı göstermemeleri resmi daha bulanıklaştırmakta ve onların meşruiyetlerine gölge düşürmektedir (Warkentin & Mingst 2000).

Liberal değerlerin yerleştirilmesi, demokratikleşmenin sağlanması ve sosyal alandaki özerkliğin korunması (sivilleşme) süreçlerini aynı anda yaşamakta olan merkez-dışı ülkelerdeki sivil hareketler çoğu kere merkez ülkelerdeki benzerleriyle eş değer tutulmakta ve sanki aynı tip uğraşlarla meşgul sivil girişimlermiş gibi görülmekteyse de aralarında çok önemli iki fark bulunmaktadır. Birincisi, gündem konularına ilişkin fark. Küresel bazda faaliyet gösteren STK'ların ana gündemlerini küresel sorunlar diye nitelendirilen çevre kirlenmesi, silahlanma, yoksulluk, açlık, azgelişmişlik ve sanayileşmenin insan ve çevre sağlığı üzerindeki yan etkileri ile zaman zaman da merkez-dışı diye tabir edilen diğer dünyadaki insan hakları uygulamaları ve demokratikleşme gibi konular oluştururken, merkez-dışı ülkelerdeki STK'ların ana gündemini ise yoğunluklu olarak yoksulluktan kaynaklanan sorunlar, liberalleşme ve demokratikleşme oluşturmaktadır. Colas küreselleşme süreci içerisinde siyaset alanının devletler, ekonomi alanının çok uluslu şirketler ve sosyal alanın da küresel bazda örgütlenmiş sivil girişimler tarafından işgal edildiğini ifade etmektedir. Bu ayırım aslında küreselleşme, uluslararası ilişkiler, ekonomik aktörler ve küresel sivil girişimleri konumlandırma anlamında önemli ipuçları vermektedir (Colas 2002: 49-52).

Merkez-dışı ülkelerdeki sistemin liberalleşmesi ve yönetimlerin demokratikleşmesi evrensel değerler olarak kabul görse de, liberalleşme küresel sermayeye yeni ve güvenli pazarlar açma amacıyla birleştirildiğinde yerel halkın acil taleplerinin küresel alana yeterince yansıtıldığından bahsedilemez.

İkincisi ise finans kaynaklarına ilişkin fark. Küresel sivil girişimler mali olarak büyük oranda gelişmiş ülkelerdeki gönüllü bağışlarla faaliyetlerini sürdürürken, merkez-dışı ülkelerdeki STK'ların finans kaynaklarının önemli bir bölümünü – yine gönüllülerden sınırlı bir kaynak gelse bile – dış kaynaklar teşkil etmektedir. Üstelik bu dış kaynaklardan yerel STK'lara aktarılan yardımlar üzerinde yerel/ulusal propaganda ile onlar üzerindeki elit kitlesinin hakimiyeti de hem yardımın amacının gerçekleştirilmesini zorlaştırmakta, hem de karşı propaganda ile onların meşruiyetine zarar vermektedir. Dolayısıyla, gelişmiş ülkelerin STK'ları gelişmiş ülke insanların beklentilerini yansıtırken, finans kaynağının dışarıda olması nedeniyle merkez-dışı ülkelerdeki STK'lar da gelişmiş ülkelerin beklentilerini yansıtır bir konuma gelmekte, en azından hedef ülkedeki sorunları tam yansıtamamaktadır. Bu durum da önemli bir çelişki oluşturmaktadır. Bu yüzden merkez-dışı ülkelerdeki sivil girişimlerin yerel insanların gözünde meşruiyeti sorgulanır hale gelmektedir (Orjuela 2005;

Rohrschneider & Dalton 2002). Örneğin, gelişmiş Kuzeyde STKlar ile güneydeki STKlar arasında gizli çekişmeler olabileceğinden söz edilmiştir (Gardner 1995'ten aktaran Rohrschneider & Dalton 2002) ve bir STK Kuzeye çok fazla bağımlı kalırsa amacından sapacağı ve meşruiyetini kaybedeceğine dikkat çekilmiştir (Hudock 1999'tan aktaran Rohrschneider & Dalton 2002).

Bell ve Carens'e (2004) göre, Ulusötesi STKlar sık sık değişik ahlaki açmazlarla karşılaşılır. Birincisi, insan hakları prensipleriyle yerel kültürel normlar Batı kaynaklı STKların inanç ve düşünceleriyle çatışabilmektedir. Özellikle kadın erkek ilişkileri konusundaki normları değiştirmeyi hedeflemektedirler. İkincisi, örgüt yapısının getirdiği geniş veya dar kapsamlı olmasının neden olduğu çatışma. Örneğin, insan hakları ile ilgili bir STK, bütün insan hakları ihlallerine aynı düzeyde ilgi gösteremez. Belki, kadın hakları ile ilgili bir önceliği olup siyasi hakları göz ardı etmesi veya tam tersi olabilmektedir. Üçüncüsü, hükümet dışı oluşumlarla işbirliği olup olmayacağı veya nasıl olacağı konusunda bir kararsızlık olabilir. Örneğin, yoksulluk konusunda faaliyet gösteren bir STK'nın yerel hükümetle işbirliği yapması gerekebilir ama o zaman da yoksulluğa yol açan bir kurumla işbirliği yapmış olmakta ve hatta verdiği hizmet belki de o hükümetin işine yarayabilmektedir. Dördüncüsü, kaynak toplamada ortaya çıkan sorunlar da STKların meşruiyetini zayıflatabilmektedir. STKlara bağışta bulunanların devlet, çokuluslu şirketler, kuruluşlar veya gönüllülerden oluşması o kaynakların nasıl kullanılacağı üzerinde etkili olduğundan çıkar çatışmalarına ve çelişkilere yol açabilmektedir.

SONUÇ

Sivil toplum girişimleri, Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra ortaya çıkan tek kutuplu dünya düzeninde daha da ağırlık kazanmaya başlamıştır. Küreselleşme olgusunun getirmiş olduğu fırsatların da kullanılmasıyla faaliyetleri her gün biraz daha yoğunlaşan ve etkileri gittikçe artan STK'lar, üçüncü alanın başat aktörleri konumuna gelmiştir. Ancak, çoğu kere merkez ve merkez-dışı ülkeler ayırımı yapılmadan önerilen genellemeler, tekdüze bir şekilde dünyadaki bütün STKların benzer amaçları taşıdıkları ve benzer faaliyetlerde buldukları gibi bir izlenim ortaya çıkmaktadır. Ancak, sivil toplum olgusunun batıdaki tarihsel gelişimine daha yakından bakıldığında, genellikle liberal değerler ile özdeşleştiği ve özellikle de yirminci yüzyılın ikinci yarısında bir kısım otokrat rejimlerin demokratikleştirilmesinde önemli işlevler üstlendiği görülmektedir.

Küreselleşme süreci içerisinde yeni dönemdeki sivil girişimlere bakıldığında ise liberal değerlerin önceliğinin devam ettiği, yeni gündem maddelerinin önem kazandığı ve en önemlisi de artık örgütlü döneme geçildiğine tanık

olunmaktadır. Bu yeni dönemde STKlar açısından, merkez ve merkez-dışı ülkeler ayırımı yapılması bu açıdan çok önemli bir işleve sahiptir. Kesin genelleme doğru olmasa da merkez ülkelerdeki STKların küreselleşme – dolayısıyla da büyük sermaye – karşılığı ortaya çıkarken, merkez dışı ülkelerde ise STKlar genelde küreselleşmeye katkıda bulunan bu ülkelerde neo-liberal değerlerin ve kapitalizmin yerleşmesine hizmet ettikleri belirginleşmektedir. Bu ayırım sayesinde liberal değerlerden hangilerinin hangi bölgelerde ağırlık kazandığı, örgütsel problemlerin hangi bölgelerde ve nasıl farklılık arzettiği ve gündem maddelerinin hangi bölgelerde nasıl ayrıştığı gibi hususlar daha rahat görülebilecektir. Bu farklılıkların ortaya konulması yoluyla da, merkez ülkelerde çok meşru bir zemine sahip olan STK'ların, merkez-dışı ülkelerde ne tür muhtemel meşruiyet sorunuyla karşı karşıya olduğu kolaylıkla tespit edilebilecektir.

Bu çerçevede, merkez ülkelerin dış politika aracı olmaları ve onlardan gelen mali kaynakları kullanmaları nedenleriyle, ya da en azından yerel elitler tarafından öyle lanse edilmeleri dolayısıyla merkez-dışı ülkelerdeki STK'ların önemli açmazlarının olduğu görülmektedir. Elbette, dünyanın az gelişmiş bölgelerindeki yönetimlerin demokratikleştirilmesi, liberal değerlerin yerleştirilmesi ve yönetimlerin şeffaflaştırılması konularında sivil girişimlerin üstelenmiş oldukları işlevleri yok saymak doğru olmayacaktır. Ancak, bu kısmi iyileştirici işlevlerine rağmen, merkez-dışı ülkelerdeki STK'ların önümüzdeki dönemde karşılaşması muhtemel meşruiyet ve inanılabilirlik sorunu kaçınılmaz olarak devam etmektedir. Çünkü, merkez-dışı ülkelerde STK'ların faaliyetlerini icra ettikleri ortam batılı benzerlerinden tamamen farklıdır. Özellikle finansman ihtiyaçları nedeniyle STKlar, büyük ülkelerin, küresel sermayenin ve küresel sivil girişimlerin beklentileri ve etkilerinin büyük olması dolayısıyla daha savunmasız durumda kalmaktadır. Önceliklerinin bu yönde belirlenmesi ise yerel sorunlara duyarsızlıklarını ve kayıtsızlıklarını artırabilecektir. Bu durum da, bu STKların merkez-dışı ülkelerdeki yığınlara yabancılaşmasını sağlayabilecek ve aralarında güven uçurumlarının oluşmasına neden olabilecektir.

KAYNAKÇA

- Ahrne, Göran. 1998. "Civil Society and Uncivil Organizations", *Real Civil Societies* içinde, derleyen Jeffrey C. Alexander, London: Sage Publication.
- Alexander, Jeffrey C. (der.) 1998. *Real Civil Societies*. London: Sage Publication.
- Awad, Ibrahim. 1997. "The External Relations of the Arab Human Rights Movement." *Arab Studies Quarterly* 19(1): 59-75.
- Ayşe Kadioglu. 2005. "Civil Society, Islam and Democracy in Turkey: A Study of Three Islamic Non-Governmental Organizations." *The Muslim World* 95(1):23-41.
- Bach, Jonathan & David Stark. 2002. "Innovative Ambiguities: NGOs' Use of Interactive Technology in Eastern Europe." *Studies in Comparative International Development* 37(2): 3-23.
- Başkaya, Fikret. 2005 "Sivil Toplum ve Sivil Toplum Kuruluşları Söylemi", http://www.stgp.org/makaleler/sivil_toplum.pdf (Makaleye 01/07/2005 tarihinde ulaşılmıştır.)
- Batliwala, Srilatha. 2002. "Grassroots Movements as Transnational Actors: Implications for Global Civil Society." *Voluntas* 13(4): 393-409.
- Bell, Daniel A & Joseph H Carens. 2004. "The Ethical Dilemmas of International Human Rights and Humanitarian NGOs: Reflections on a Dialogue Between Practitioners and Theorists." *Human Rights Quarterly* 26(2): 300-329.
- Chandhoke, Neera. 1995. *State and Civil Society : Explanation in Political Theory*, London: Sage Publications.
- Clark, Ann Marie. 1995. "Non-Governmental Organizations and their Influence on International Society." *Journal of International Affairs* 48(2): 507-525.
- Colas, Alexandro. 2002. *International Civil Society*, Malden: Polity Press,
- DeBardeleben, Joan & John Hannigan (eds.) 1995. *Environmental Security and Quality after Communism*. Boulder, CO: Westview.

- Mary Keegan Eamon. 2004. "Digital Divide in Computer Access and Use between Poor and Non-Poor Youth." *Journal of Sociology and Social Welfare*.
http://www.findarticles.com/p/articles/mi_m0CYZ/is_2_31/ai_n6156815/print
- Fukuyama, Francis. 1992. *The End of the History and the Last Man*, New York: Macmillan.
- Gamson, William A. 1990. *The Strategy of Social Protest*, Belmont, CA: Wadsworth.
- Gellner, Ernest. 1994. *Conditions of Civil Liberty: Civil Society and Its Rivals*, New York: The Penguin Pres.
- Gomez, James. 2005. "International NGOs: Filling the 'Gap' in Singapore's Civil Society." *Sojourn* 20(2): 177-207. İndirilme Tarihi: 7 Şubat 2006.
- Hemment, Julie. 2004. "The Riddle of the Third Sector." *Anthropological Quarterly* 77(2): 215-41.
- Huntington, Samuel P. 1996. *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. New York: Simon and Schuster.
- İnsel, Ahmet. 2004. "Sivil Toplum, STK'lar ve Gönüllülük" (Söyleşi)
http://stk.bilgi.edu.tr/docs/a_insel_st_stk.pdf.
- Janoski, Thomas. 1998. *Citizenship and Civil Society*, New York: Cambridge University Pres.
- Keyman, Fuat. 2004. "Türkiye'de ve Avrupa'da Sivil Toplum", Söyleşi,
http://stk.bilgi.edu.tr/docs/F_Keyman_tr-avrupa.pdf.
- Krafchik, Warren. "Can Civil Society Add Value to Budget Decision-Making? A Description of Civil Society Budget Work."
<http://www.internationalbudget.org/resources/library/civilsociety.pdf>.
İndirilme Tarihi: 7 Şubat 2006.
- Lam, Janice H. 2006. "The Rise Of The Ngo In Bangladesh: Lessons On Improving Access To Justice For Women And Religious Minorities." *The George Washington International Law Review* 38(1): 101-130.

- Madison, G.B. 1998. *The Political Economy of Civil Society and Human Rights*, London: Routledge.
- Martens, Kertsin. 2002. "Mission Impossible? Defining Nongovernmental Organizations." *Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations* 13(3): 271-85.
- Mason, Michael. 2004. "Representing Transnational Environmental Interests: New Opportunities for Non-Governmental Organisation Access within the World Trade Organisation?" *Environmental Politics* 13(3):566-589.
- McAdam, Doug & David Snow. 1997. "Social Movements: Conceptual and Theoretical Issues." Ss. xviii-xxvi. *Social Movements: Readings on Their Emergence, Mobilization and Dynamics*. Los Angeles: Roxbury Publishing.
- Mertig, Angela G. & Dunlap, Riley E. 2001 "Environmentalism, New Social Movements, and the New Class: A Cross-national Investigation." *Rural Sociology* 66(1): 113-36.
- Orjuela, Camilla. 2005. "Dilemmas of Civil Society Aid: Donors, NGOs and the Quest for Peace in Sri Lanka", *Peace and Democracy in South Asia* , Vol.1, No.1.
- Pfeiffer, James. 2004. "Civil Society, NGOs, and the Holy Spirit in Mozambique." *Human Organization* Washington 63(3): 359-72.
- Pichardo, Nelson. A. 1997. "New Social Movements: A Critical Review." *Annual Review of Sociology* 23: 411-30.
- Raniger, Luis. 1998. "Civil Society, Patronage and Democracy", *Real Civil Societies* içinde, derleyen Jeffrey C. Alexander, London: Sage Publication.
- Rohrschneider, Robert & Dalton, Russell J. 2002. "A Global Network? Transnational Cooperation among Environmental Groups." *Journal of Politics* 64(2): 510-33.
- Schechter, Darrow. 2000. *Sovereign States or Political Communities? Civil Society and Contemporary Politics*, Manchester: Manchester University Pres.

- Seligman, Adam B. 1992. *The Idea of Civil Society*. New York: The Free Press.
- Smith, Jackie. 1998. "Global Civil Society?" *American Behavioral Scientist* 42(1): 93-107.
- Tarrow, Sidney. 1994. *Power in Movement: Social Movements, Collective Action, and Politics*. Cambridge University Press.
- Teegen, Hildy, Jonathan P Doh, Sushil Vachani. 2004. "The Importance of Nongovernmental Organizations (NGOs) in Global Governance and Value Creation: an International Business Research Agenda." *Journal of International Business Studies* 35(6): 463-83.
- Tocqueville, Alexis de. 1966 (ilk basım 1835). *Democracy in America*. Eds. by J.P. Mayer and M. Lerner. New York: Harper & Row. (1999 *Amerika'da Demokrasi, Yetkin Yayınları*).
- Townsend, J.G. & A.R. Townsend. 2004. "Accountability, motivation and practice: NGOs North and South." *Social & Cultural Geography* 5(2): 271-284.
- Trentmann, Frank (Der.). 2000. "Introduction", *Pardoxes of Civil Society* içinde, New York: Berghahn Boks.
- UNCTAD. 2004. *Development and Globalization : Facts and Figures*.
- Warkentin, Craig & Mingst, Karen. 2000. "International Institutions, the State, and Global Civil Society in the Age of the World Wide Web." *Global Governance* 6(2): 237-55.
- Webster, Paul. 2003. "Global Fund Approves Grants to Fight HIV/AIDS in Russia." *The Lancet* 362(9397): 1729-31.
- Zaidi, S.A. 1999. "NGO Failure and the Need to Bring Back the State." *Journal of International Development* 11:259-271.

¹ Bu çalışmada, 'merkez ülkeler' ibaresi özellikle Avrupa ve Kuzey Amerika'da yer alan gelişmiş ülkeleri, 'merkez-dışı' ülkeler ibaresi ise diğer bütün ülkeleri kastetmek için kullanılmıştır. Merkez-dışı ülkeler yerine kimi zaman da 'diğer' kavramı tercih edilmiştir.

